

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 18, Eylül 2018, s. 164-186

Dr. Öğr. Üyesi, İrfan ÇAKICI

Karamanoğlu Mehmetbey Ün. İslami İlimler Fakültesi Kur'an'ı Kerim ve Kıraat İlimi,
irfancakici@gmail.com

KIRAAT OLGUSUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ¹

Özet

Kur'an'ın okunması olarak tanımlanan kıraatin ortaya çıkışı Alak Suresinin ilk beş ayetinin Hz. Peygamber'e inzaliyle birlikte başlamıştır. Buna göre önce Cibrail (as) Kur'an'ı okumuş Hz. Peygamber dinlemiş, sonra da Hz. Peygamber okumuş Cebrail (as) dinlemiştir. Arz ve sema olarak bilinen bu kıraat faaliyeti tek harf üzere gerçekleşmiş ve bu belli bir zamana kadar devam etmiştir.

Kıraat kavramının terim anlamı kazanmış bu günkü haline dönüşmesi ise Mekke'nin fethiyle birlikte başlamıştır. Buna göre şive farklılığı gibi bir takım şartların da etkisiyle İslam'a yeni giren Arap ve Arap olmayan toplumlar Kur'an'ı tek bir harf üzere okumada zorlukla karşı karşıya kalmışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber rabbine ilticada bulunmuş ve Rabbinden bu zorluğun giderilmesini talep etmiştir. Kutlu nebinin bu duası karşılık bulmuş ve insanların Kur'an'ı yedi harf üzere okumasına müsaade edilmiştir. Böylelikle farklı bölge halkları bu yedi kıraatten kendilerine hangisi kolay gelirse ona göre okuma imkânına kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Vahiy, Yedi Harf

¹ Doktora tezinden derleme şeklinde hazırlanan bu makale ASOSCONGRESS tarafından 3-4-5 Mayıs tarihleri arasında Alanya'da düzenlenen Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF RECITATION PHENOMENA

Abstract

The first appearance of recitation which means reading style of Quran had started with revelation of five verses of Surah Alaq to the prophet. The angel Gabriel read while the prophet was listening and then the prophet read while angel Gabriel was listening. This practice called ground and sky occurred based on a single letter and this style was continued until a certain time.

The term recitation and its conceptualization has revealed by the following of conquest of Mecca. Thus, because large number of people from Arab tribes and non-Arab communities entered Islam, depending on the difference of accents and intonations, some troubles have begun to appear in recitation of Qur'an based on one letter. Therefore, the glorious Prophet, who is not indifferent to this situation, was frequently prayed to the Lord for that the Qur'an could be read without difficulty by the people of every level. These prayers of the Prophet responded and according to a practice known as the seven letters, the Qur'an was allowed to be read. In this regard, in the frame of certain bases, individuals could prefer one of the seven recitations which is easy and the best for them.

Key words: Qur'an, Recitation, Revelation, Seven Letters

GİRİŞ

Vahiy kaynaklı kitapların sonuncusu olan Kur'an'ın vahiy süreci, Cibrîl-i Emîn'in, Alak Suresinin ilk beş ayetini Hz. Peygamber'e inzaliyle birlikte başlamıştır.² O ana kadar böyle bir tecrübesi olmayan peygamberin ilk tepkisi de bu durumu doğrular nitelikte olmuştur. İlk heyecan ve panik anı atlatıldıktan sonra "okunana" eşlik etme ve tekrar ederek "okuma" şeklinde gerçekleşen ve adına sema ve arz denilen bir yolla kıraat³ faaliyeti başlamıştır. İlk okuma, bir harf üzere gerçekleşmiş ve tabii olarak üzerinde hiçbir farklılık yaşanmamıştır. Bu kıraat şekli tamamen Cibrîl-i Emîn'in kontrolünde gerçekleşmiş ve Hz. Peygamber de aynıyle kendisine okunana tabi olmuştur. Kaldı ki bunun dışına çıkıp, duyduğuna kendinden bir şeyler ilave etme yetkisi ne Hz. Peygamber'e⁴ ne de bir başkasına verilmiştir.⁵ Böyle bir ortamda, Hz. Peygamber vahiy meleşinden ne almışsa onu aynen gönlünde muhafaza edilir bulmuş ve bunu

² Alak, 96/1-5.

³ Kıraat kelimesi قرأ (karae) fiilinden mastar olarak geldiğinde, okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek manasına; isim olarak geldiğinde ise sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okumak, tilâvet etmek manasına gelir. Bkz. İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mukrem el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, I-VI, Dâru's-Sadr, Lübnan, ts., V/3563, "قرأ", md. Kıraat kavramının ıstılah anlamı ise şöyledir: Kıraat, Kur'an kelimelerinin eda keyfiyetini ve bunların okunuş biçimlerini râvilerine nispet etmek sûretiyle araştıran bir ilimdir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürşidü't-Tâlibîn*, (thk. Abdulhayy Feremâvî), Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, I. Baskı, Kahire, 1977, s. 3.

⁴ Yunus, 10/15.

⁵ Bakara, 2/23-24; Yunus, 10/38; Hud, 11/13; İsrâ, 17/88.

TİDSAD

da arz yoluyla sahâbeye aktarmıştır. Zaman zaman okunanları aynıyle muhafaza edemem diye bir endişe duysa da ilahî bir uyarıyla teskin edilmiş ve hiçbir endişeye kapılmaması gerektiği kendisine hatırlatılmıştır.⁶ Bu bağlamda yedi harf ruhsatının gündeme geldiği döneme kadar gerçekleşen kıraat faaliyetleriyle ilgili herhangi bir farklılık ve buna bağlı her hangi bir ihtilaf yaşanmamıştır.

Medine'ye hicret edildikten sonra devletin temellerinin atılması, kısa süre içinde güçlenmesi, civar bölgelerden bazı yerlerin fethedilmesi gibi aşamalardan sonra, önceleri Arap kabilelerden daha sonra da mevâlî denilen Arap olmayan topluluklardan çok sayıda insanın İslâm'a girmesiyle bir takım sıkıntılar zuhur etmeye başlamıştı. Artık Kur'an; diliyle, kültürüyle ve sahip olduğu diğer özellikleriyle homojen bir topluluğa hitap etme dönemini tamamlamış, çok daha geniş topluluklara hitap etme durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Bu anlamda gerek dilleri Arapça olan ancak, ömürleri boyunca kendi bölgesel şiveleri ve aksanlarıyla konuşan bu yeni muhatapların ve gerekse başka dillere mensup insanların, son derece fasih bir dile sahip olan Kur'an metnini okuma sırasında bazı zorluklar yaşamaları beklenmedik bir durum değildi. Dolayısıyla insanların alışageldikleri konuşma tarzlarını Kur'an diline uyarlamaları için belli bir esnekliğe ihtiyaç vardı.

"Biz her peygamberi, Allah'ın emirlerini onlara iyice açıklasın diye, kendi kavminin diliyle gönderdik."⁷ âyetinde ifade edildiği üzere Allah Teâlâ gönderdiği her kitabı, ona muhatap olan toplumun diliyle göndermiştir. Bu sayede vahye muhatap olan ilk topluluk Kur'an'ın okunması konusunda zikre değer herhangi bir zorluk yaşamamıştır. Kıraat ilmi ve diğer ilmi disiplinler bu dönemde kıraat konusunda herhangi bir sıkıntının olmamasını; Kur'an'ın, ilk muhatapların diliyle gönderilmiş olması, vahye muhatap olan ilk topluluğun homojen yapıda olması, her an peygamberle birlikte bulunma imkânının olması gibi sebeplere bağlamışlardır.⁸ Bu dönemde vahyin inzali doğal seyri içinde gerçekleşmiştir. Cibrîl-i Emîn Allah Teâlâ'dan aldığı vahyi Hz. Peygamber'e aktarmış, Hz. Peygamber bunu bir yandan okumuş ve bir yandan da vahiy kâtiplerine yazdırmıştır. Sahâbe de Hz. Peygamber'den dinlediklerini bir yandan okumuş, ezberlemiş, diğer taraftan da birbirlerine okumuşlardır.⁹ Bazen de Hz. Peygamber sahâbeden kendisine Kur'an okumaları talebinde bulunmuş ve onları dinlemiştir.¹⁰ Bu anlamda Hz. Peygamber ve sahabe arasında yoğun bir kıraat faaliyeti yaşanmıştır ki zaten Kur'an ve sünnet muhatapları Kur'an'la ileri düzeyde ilişki kurmaya, sabah akşam O'nunla meşgul olmaya teşvik etmiştir.¹¹

Başlangıçta bireysel ölçekte ya da küçük gruplar şeklinde gerçekleşen kıraat faaliyetleri Müslümanların sayısının artmasına paralel olarak bir takım ihtiyaçları da beraberinde getirmiş, bireysel faaliyetler yanında, artık belli özel mekânlarda daha büyük okuma grupları oluşmaya

⁶ Kıyamet, 75/16-19.

⁷ İbrahim, 14/4; Fussilet, 41/44; Nahl, 16/103.

⁸ Rûmî, *Dirâsât fi Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 344.

⁹ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7; Müslim, *Mesâcid*, 289.

¹⁰ Buhârî, *Menâkibü'l-Ensâr*, 16, Tefsir, 98; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 245-246; Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa, *Menâkib*, 33.

¹¹ Fâtır, 35/29-30; Âl-i İmrân, 3/113; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16; Ebû Dâvud, *Kitâbü's-Salât*, I/336; Tirmizî, *Deavât*, 23.

başlamıştır. Medine'ye hicret edildikten sonra ise eğitim öğretim faaliyetleri adına imkânlar daha da artmış ve Mescid-i Nebevî'nin hemen yanı başında ashâbu's-suffe veya dârü'l-kurra adıyla özel bir yer tahsis edilmiştir. Bugünkü anlamda İslâm'ın ilk üniversitesi olma özelliğini taşıyan bu mekânda yetişen ve kendilerine kurrâ denilen sahâbenin sayısı 400'e kadar ulaşmıştır. Sahâbenin zenginlerinin finanse ettiği, daha çok bekâr ve fakir sahâbenin iştirak ettiği bu eğitim faaliyeti bizzat Hz. Peygamber tarafından yürütülmüş ve belli bir eğitim sürecinden sonra da bu kimseler civar beldelere muallim olarak gönderilmişlerdir.¹²

Vahyin inmeye başladığı Mekke'de geçirilen on üç yıllık süreyle hicretin sekizinci senesinde gerçekleşen Mekke'nin fethine kadarki yirmi bir yıllık bu uzun dönem içinde kıraat faaliyetleri bir harf üzere gerçekleşmiştir.¹³ Farklı okuma tarzları şeklinde gündeme gelen ve başlangıçta sahâbe arasında dahi tartışmalara sebep olan hâdiseler ise ahurf-u seb'a ruhsatının verilmesinden sonra gündeme gelmiştir.¹⁴ Binaenaleyh böyle bir uygulamaya ruhsat verilmeseydi, belki o gün bugündür tartışılan kıraat farklılıkları diye bir konu hiçbir şekilde söz konusu olmayacaktı. Ancak fetihlerle birlikte, temelde eğitim ve öğretime bağlı olarak ortaya çıkan bir takım psikolojik ve sosyolojik zorluklar özellikle İslam'la yeni tanışan Müslümanların bazı sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur.

Bütün bu şartlar çerçevesinde hem o günün insanının karşılaştığı ve hem de daha sonraki dönemde, farklı lehçelere sahip bölgelerden İslam'la tanışan Müslümanların karşılaştıkları okuma zorluklarına büyük ölçüde ahurf-u seb'a çözüm olmuştur. İslam bilginleri, Kur'an'ın farklı şekillerde okunmasının önünü açan bu ruhsatı, önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlamda kıraatte yeni bir süreç başlamış ve söz konusu uygulamalar bütünüyle Hz. Peygamber'in rehberliğinde gerçekleşmiştir. Zira bu sorumluluk O'na; "*Ben sadece bana vahyolunana uyarım.*"¹⁵, "*Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir.*"¹⁶ "*Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.*"¹⁷ âyetlerinin işaret ettiği gibi, bizzat Allah Teâlâ tarafından tevdi edilmiştir. Bunun bir gereği olarak da Hz. Peygamber kendisine vahyolunanı anlam ve kıraat bütünlüğü içerisinde hiçbir değişikliğe uğratmadan sahâbeye aktarmıştır. Doğrusu zaman zaman kendisine vahyolunanın dışına çıkma noktasında bir takım talep ve zorlamalarla karşı karşıya kalmış olsa da bunlara hiçbir şekilde iltifat etmemiştir.¹⁸

¹² İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, 1957, III/118; Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (trc. Sâlih Tuğ), Ankara, 2003, II/77; Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 199-200.

¹³ Mekke'nin Fethine kadarki dönemde Kur'an'ın büyük bir bölümü Kureyş Lehçesiyle tek bir harf olarak üzere nazil olmuştur. Mekke'nin fethiyle birlikte insanların İslâm'a olan teveccühü artmış ve Arap kabileleri heyetler halinde gelerek İslam'a girmeye başlamışlardır. Yıllarca kendi bölgesel lehçeleriyle konuşmaya alışık olan bu insanların, Kureyş lehçesiyle nazil olan Kur'anı kendi lehçelerine göre okurken bir takım sıkıntılarla karşı karşıya kalmaları gündeme gelmiş ve bunun üzerine verilen ruhsat dâhilinde insanların Kur'an'ı kendi lehçeleriyle okumalarına müsaade edilmiştir. Bkz. Kevserî, M. Zahid, "Yedi harf nedir?", (trc. İsmail Karaçam), *Diyanet Dergisi*, XCIII, sayı, 3, Mayıs-Haziran, 1978, s. 174.

¹⁴ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 5, 27; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirin*, 270; Ebû Dâvud, *Vitir*, 22; Tirmizî, *Kıraat*, 11.

¹⁵ Araf, 7/203; En'am 5/50; Ahkaf, 46/9; Yunus, 10/15.

¹⁶ Ankebût, 29/18.

¹⁷ Mâide, 5/67.

¹⁸ En'am, 6/50.

Vahiy konusunda Hz. Peygamber bu denli titiz davranırken her yönüyle O'na tâbi olan sahâbenin kendi kişisel tasarrufuyla hareket etmesi zaten düşünülemezdi. Dolayısıyla bütün bunlardan hareketle vahyin bir parçası olan kıraatlerin temel dayanağı vahiydir ve bu konuda hiç kimsenin şahsî tasarrufu söz konusu olmamıştır.¹⁹

1. Kıraatlerle İlgili Yedi Harf/Ahruf-u Seb'a Öncesi Mevcut Durum

Vahyin inmeye başladığı ilk dönemlerde Müslümanlar birçok sıkıntıyla karşılaşsalar da Kur'an'ın kendi dilleri ve hatta lehçeleriyle²⁰ nâzil olması sayesinde O'nu okuma ve anlama konusunda²¹ her hangi bir sıkıntıyla karşı karşıya kalmamışlardır. Ancak Medine'ye hicret edildikten sonra devletin temellerinin atılması, kısa süre içinde güçlenmesiyle, civar bölgelerden bazı yerlerin fethedilmesi sayesinde önceleri Arap kabilelerden daha sonra da mevâlî denilen Arap olmayan topluluklardan çok sayıda insanın İslâm'a girmesiyle bir takım sıkıntılar zuhur etmeye başlamıştır. Artık Kur'an, diliyle, kültürüyle ve sahip olduğu diğer özellikleriyle homojen bir topluluğa hitap etme dönemini tamamlamış, çok daha geniş topluluklara hitap etme ile karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda gerek dilleri Arapça olan ancak, ömürleri boyunca kendi bölgesel şiveleri ve aksanlarıyla konuşan bu yeni muhatapların ve gerekse başka dillere mensup insanların Kur'an kelimelerini telaffuz etme konusunda sıkıntıyla karşılaşacakları muhakkaktı.

İnsanların fevc fevc İslâm'a girmeleriyle birlikte oluşan bu yeni durum karşısında Hz. Peygamberin "onlara hafiflet"²², "onların içinde zayıflar vardır"²³ gibi ifadelerle ümmeti için rabbine niyazda bulunmuş olması, böyle bir sıkıntının ortaya çıkacağına en açık delili olmuştur. İslâm fitratı dinidir. Ne zaman fitratı zorlayacak, insanların takatlerini aşacak bir sıkıntı gündeme gelse İslâm buna kayıtsız kalmamış, insanları kendi haline bırakmamış ve onlara alternatif çareler sunmuştur. Bu dinin peygamberi de o gün için veya gelecekte ümmetinin karşı karşıya kalacakları problemlere tabîi olarak duyarsız kalmamış, bunların çözümü için rabbinden kolaylık dilemiştir. Bütün bu gelişmeler yeni bir durumun ortaya çıkacağına zemin hazırlamıştır.

İslâm ve onun temel kaynağı olan Kur'an insanlara rahmet olarak gönderilmiştir. Rahmet olan bir şeyde tabîi olarak kolaylık, rahatlık ve ferahlık vardır. Üstesinden gelinemeyecek, pratik olarak uygulanamayacak hiçbir şeyde rahmet ve kolaylıktan söz edilemez. Bu durum İslâm'ın ve ona kaynaklık eden Kur'an'ın gönderiliş gayesine de aykırıdır. İslâm'ın en temel özelliklerinden birisi, onun kolaylık dini olmasıdır. Bu bağlamda, dolaylı ya da dolaysız buna işaret eden çok sayıda âyetten söz edilebilir. Meselâ "O sizi seçti ve dinde üzerinize hiç bir

¹⁹ Abdülcelîl Abdurrahman, *Luğâtu'l-Kur'an*, Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadîs, I. Baskı, Ürdün, 1981, s. 119; Şimşek, M. Said, *Kıraatlerinin Kaynağı Problemi, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV*, s. 19.

²⁰ Şâhin, *Abdussabur, Târihu'l-Kur'an*, Dârü'l-Kahire, Kahire, 1996, s. 85.

²¹ Kur'an Arap dili ve Kureyş lehçesiyle indiğinden dolayı ilk muhataplar O'nu genel itibariyle anlıyorlardı. Ancak bu konuda onların tamamı aynı seviyede değildi. Onlardan kimine kapalı olan bir yer başkasına kapalı gelmeyebiliyordu. Bu sebeple onlar bilmediklerini bazen birbirlerine bazen de Hz. Peygamber'e sorup öğreniyorlardı. Bkz. Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Dârü'l-Kalem, Mısır 1976, I/36.

²² Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 273; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/127.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/385.

güçlük yükledi.”²⁴, “Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.”, “Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”²⁵, “Andolsun ki biz, Kur’an’ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık.”²⁶, “Onu (Kur’an’ı) senin dilin ile (indirip) kolaylaştırdık.”²⁷, “Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyunuz.”²⁸ gibi âyetlerden her biri buna delil olarak gösterilebilir. Siyak sibak ilişkisi içinde elbette bu âyetlerin her birinin belli bağlamları vardır ve öncelikli olarak da bu çerçevede değerlendirilirler. Bununla birlikte, Kur’an’ın temel ilkelerine aykırı olmamak kaydıyla bu tür âyetlerden dolaylı olarak belli ikincil kaideler de çıkarılabilir. Bu çerçevede İslâm istenildiği takdirde herkes tarafından rahat yaşanabilir bir din olduğu gibi onun temel kaynağı Kur’an’da aynı şekilde herkes tarafından okunabilir bir kitaptır. Bu imkân farklı okuma biçimleriyle Arap olanından mevâlî olanına, yaşlısından ümmisine toplumların tüm fertlerine sunulmuştur.

2. Kıraatlerin Oluşumuna Zemin Hazırlayan İnsânî Gerekçeler

İslâm hiçbir şekilde tabî olanla çelişmez. Bu çok temel bir ilkedir. Kur’an’ın inzali sürecinde ilahi iradenin takdir ettiği yerindelik²⁹, fitrata uygunluk,³⁰ tadrîcilik³¹ metodu gibi bir takım usuller bu evrensel ilkeyle paralellik arzemiştir. İslâm’ın öngördüğü hayata nisbetle son derece farklı bir hayatı olan insanların bu yeni hayatı benimsemeleri hiçde kolay olmamıştır. Ancak önerilen yeni hayat biçiminin insan fıtratına son derece uygun olması ve bunu uygulamada takip edilen usul sayesinde, çok kısa sürede yepyeni bir toplum inşa edilmiştir. Bu durum Kur’an’ın tüm hükümleri için geçerli olduğu gibi kıraat için de geçer olmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere ilk muhatapların tabî olarak bu konuda her hangi bir sıkıntıyla karşılaşmamaları, herhangi bir ihtiyacı ya da farklı bir uygulamayı da gerekli kılmamıştır. Ancak Mekke’nin fethi sonrasında yaşanan tarihî gelişmeler, hayatın akışı içinde tabî olarak böyle bir ihtiyacı gündeme getirmiştir. Hz. Peygamber bu yeni durum karşısında rabbinden ümmetine kolaylık dilemiş, bununla da yetinmeyip tıpkı miraçtakine benzer şekilde³² bu kolaylığın daha da artırılmasını niyaz etmiş³³ ve Kur’an kıraatiyle insan arasında yaşanabilecek

²⁴ Hac, 22/78.

²⁵ Bakara, 2/185, 286.

²⁶ Kamer, 54/17, 22, 32, 40.

²⁷ Meryem, 19/97.

²⁸ Müzzemmil, 73/20.

²⁹ Ulûmu’l-Kur’an konuları içinde önemli bir yer tutan “Nuzûl Sebepleri”; “Hz. Peygamber’in risâleti döneminde vuku bulan ve Kur’an’ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Rasûlüllah’a sorulan soru” demektir. Meselâ Mücadele Sûresi’nin inzaline bu türden bir olay sebep olmuştur: Şöyle ki, Havle binti Malik, kocası Evs b. Samit’in kendisine "sen bana anamın sırtı gibisin" diyerek zihar yapması üzerine Hz. Peygamber’e gelir ve şikâyetinde bulunur. Bunun üzerine Mücadele Sûresindeki ilgili âyetler nazil olur ve böylelikle yerindelik ilkesi çerçevesinde meseleler çözüme kavuşturulur. Bunun gibi daha pek çok olay birçok âyetin ve sûrenin nüzûlüne sebep olmuştur. Bkz. Demirci, Muhsin, “Esbâbı Nüzûl, *DİA*, XI/360-362; İbn Kesir, Ebu’l-Fida, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, İstanbul, 1985, VIII/8 vd.

³⁰ Fitrat, Allah Teâlâ’nın mahlûkatını kendisini bilip tanıyacak ve idrak edecek bir hal, bir kabiliyet üzere yaratmasıdır." (İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, V/3432, “فطر” md.). Bu gerçekliğe işaret eden çok sayıda âyet ve hadis mevcuttur. Bkz. Rum, 30/30, 45; Buhârî, *Cenâiz*, 80; Müslim, *Kader*, 6.

³¹ Furkan, 25/32; İsrâ, 17/106.

³² Buhârî, *Bed’ü’l-Halk*, 6, *Enbiya*, 22; Müslim, *İman*, 263, 264; *Menakıbu’l-Ensar*, 42; *Nesâî*, *Salât*, 1.

³³ Müslim, *Salâtü’l-Müfessirîn*, 274; Ebû Dâvud, *Vitr*, 22; Tirmizî, *Kıraat*, 11; *Nesâî*, *İftitah*, 38.

uyuşmazlıkları ortadan kaldırmaya yönelik çaba sarfetmiştir. Diğer şartlar bir yana meseleye sadece insan tabiatı açısından bakıldığında, İslâm'ın ne kadar tabii olanı dikkate alıp ona yönelik çözümler ürettiğini görmek mümkündür. Esasında bu durum sadece Kur'an dili için değil diğer diller için de benzer şekildedir. Bu anlamda Türkçe'deki tüm kelimelerin yazılı halinin; şehir, kasaba, köy ya da bölge gözetilmeden bütün insanlar tarafından aslına uygun şekilde aynıyle telaffuz edilebileceğini iddia etmek gerçeklikten uzak bir iddiadır. Zira yaşanan coğrafi ve sosyal şartların insanın dili ve bu dilin telaffuzu üzerinde etkili olması doğaldır.³⁴ Evrensel nitelikli bu tabii durum Kur'an kıraati için de geçerlidir. Sonuç itibariyle Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin dua ve niyazına da bir karşılık olmak üzere, insanlara kolaylık olsun diye Kur'an'ı farklı şekillerde okumaya ruhsat vermiştir.

3. Kur'an Metninin Kıraatlerin Oluşumuna Etkisi

Kur'an'ın indiği dönemde Arap yazı kültüründe nokta ve hareke uygulaması, pek yaygın değildi. Bununla birlikte sadece bazı harflere ayrıt edici noktalar konulması gibi yaygın olmayan bir uygulamadan söz edilebilir.³⁵ Böyle bir durumun varlığı daha sonraki dönemlere nispetle son derece homojen yapıdaki o günkü toplum için bir problem oluşturmuyordu. Sözlü kültürün daha yaygın olduğu ancak yazılı kültürün de mevcut olduğu³⁶ toplumsal bir yapı içinde insanlar sözcüklerin cümle içindeki konumundan, konuşanın ve muhatabın durumundan, konunun gereğinden, sözün akışından, nokta ve harekeye hiçbir ihtiyaç duymadan birbirleriyle rahatlıkla iletişim kurabiliyorlardı.³⁷

Diğer taraftan yaşamsal koşullar çerçevesinde yerleşik yapıyı etkileyecek ölçüde insan sirkülasyonunun olmaması ve böylelikle dili etkileyecek unsurların az olması gibi sebepler de iletişimi kolay kılıyordu. Esasında ister yazılı olsun ister işitsel, dil gibi, iletişimde hayati önem taşıyan bir konuda ciddi bir sıkıntı yaşansaydı, daha sonraki dönemde yaşandığında nasıl çare bulunduysa o günün toplumu da buna mutlaka çare bulurdu. Her ne kadar bu dönemle ilgili, "cahiliye dönemi" nitelemesinde bulunulsa da bu, yaşam tarzı ve temel ahlak ilkeleriyle alakalı bir durumdur. Yoksa bunun dille herhangi bir ilgisi yoktur. Kaldı ki bu dönem, Arap şiiri ve edebiyatı açısından son derece önemli bir dönemdir. Zira şöhreti bugüne kadar gelen "muallakat-ı seb'a"³⁸ ve "Arap divanları"³⁹ temeli bu döneme dayanır. Yine bu dönemde,

³⁴ Gerek aynı dili kullanan ülkeler ve gerekse aynı ülke içinde yer alan farklı bölge insanları arasında dilin kullanımı ve kelimelerin telaffuzu noktasında bir takım farklılıklar vardır ve bu durum son derece tabii bir şeydir. Bu evrensel gerçeklik Kur'an'a muhatap olan farklı toplumlar için de söz konusu olmuştur. Bkz. Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraatlerin Rolü*, s. 132 vd.

³⁵ Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 328.

³⁶ İslâm öncesi Arap toplumunda okuma yazma bilme oranı düşük olsa da o günkü imkânlar içerisinde kendi kültürlerini yaşatacak, sonraki nesillere aktaracak seviyede sözlü ve yazılı kültüre sahiptiler. Bu anlamda Mekke ve civarında özellikle haram aylarda çok sayıda panayırlar organize edilir, buralarda düzenlenen yarışmalarla en güzel şiirler seçilir ve bunlar Kâbe'nin duvarı ya da şehrin değişik yerlerine asılırdı. Tülücü, Süleyman, "Muallakât," *DİA*, Ankara, 2005, XXX/310.

³⁷ Öztoprak, M. Sirâceddin, *Kur'an Kıraati*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 34.

³⁸ Muallakât kelimesi sözlükte "bir şeyi diğeriyle irtibatlandırmak, bir şeyle ilgilenip onu beğenmek ve sevmek" anlamındaki alak (alâka) kökünden türemiştir. Muallaka kelimesinin çoğulu olan muallakât; "beğenildiği için herkesin görebileceği bir yere asılan, sergilenen şiirler" demektir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV/3071, "علق" mad.). Muallakât, cahiliye devri Arap yarımadasının çeşitli yörelerinde kurulan Ukâz ve benzeri panayırlarda düzenlenen şiir yarışmalarında, eleştiri süzgecinden geçerek

Arap edebiyatında çokça itibar edilen ve şiiirlerinden istifade edilen birçok şair yetişmiştir. İslâm'ın gelmesiyle yeni bir döneme girilse de bu dönemde de sözü edilen kültürel mirastan faydalanılmaya devam edilmiştir. Öyle ki Hz. Ömer, İbn Abbas, İbn Mes'ud gibi sahâbenin en bilge kişileri dahi yeri geldiğinde Kur'an'ı anlamada cahiliye dönemi şiiirlerinden istifade etmişlerdir.⁴⁰ Bu anlamda Kur'an da dâhil olmak üzere yazılı metinlerin noktasız ve harekesiz olmasını, iddia edildiği gibi o döneme ait yazının yetersizliğine değil⁴¹, o günkü mevcut sosyal hayatın tabi akışına bağlamak gerekir. Kur'an işte böyle sosyal ve kültürel bir yapı içinde inmeye başlamıştır. İnen her bir âyet ya da sûre bir yandan ezberlenmiş bir yandan da mevcut imkânlar dâhilinde yazıya dökülmüştür. Bütün bu işlemler yapılırken kullanılan yöntem bu dönemdeki hâkim yazı kültürü neyse ona göre olmuştur. Bu uygulama uzun yıllar devam etmiştir. Ancak ne zaman ki İslâm fetihlerle birlikte büyümüş, farklı kültür ve medeniyetlerle tanışmış o zaman ortaya çıkan bir zaruretten dolayı Kur'an'ın nokta ve harekeleme işlemi gündeme gelmiştir.⁴²

Kur'an metninin noktasız ve harekesiz olması, Medine döneminde farklı kıraatlerin okunmasına verilen ruhsata uygulama alanı oluşturmuştur. Bu anlamda Kur'an metninin hareke ve noktadan arı olması kıraatlerin oluşmasına bir etken değil, verilen ruhsatın kullanılmasına zemin hazırlayan bir unsur olmuştur. Şayet iddia edildiği gibi⁴³ Kıraatler böyle bir sebebe bağlansaydı o zaman Kur'an'ın inmeye başladığı ilk dönemden itibaren böyle bir konunun gündeme gelmesi gerekirdi. Hatta bununla da sınırlı kalmayıp bu durum, diğer bütün yazılı metinler için de söz konusu olurdu. Hâlbuki Kur'an metninin farklı vecihlerde okunması oluşan şartlar çerçevesinde, ortaya çıkan sosyal ve insani ihtiyaçları karşılamak üzere, bizzat vahiy

seçilmiş keten bezinden yapılan tomarlara altın suyu ile yazılıp Kâbe'nin duvarına asılan şiiirlerdir. Tülücü, Süleyman, "Muallakât", *DİA*, 2005, XXX/310.

³⁹ Cahiliye döneminde şiiir çok yaygındı. Bu dönemde kahramanlık, şan şeref ve buna benzer sosyal ve kültürel hayata dair bilgiler şiiirlerle ifade edilmiştir. Bütün bu kültürel mirası içinde barındıran şiiirler de Arap divanını oluşturmuştur. Bkz; Yalar, Mehmet, "Cahiliye Şiiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", *UÜİFD*, c. XVII, sy. 2, 2008, s. 96.

⁴⁰ İbn Abbâs (ö.68/ 687); "Allah'ın kelamından bir şeyler okuyup anlamadığınız zaman, onu Arapların şiiirlerinde arayınız! Çünkü şiiir, Arapların divanıdır (kültür hazinesidir) demek sûretiyle cahiliye şiiirinin Kur'an'ı anlamada şahit getirilebileceğini söylemiştir. Bkz. Ögmüş, Harun, *Kur'an Yorumunda Şiiirin Yeri*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012, s. 141-143.

⁴¹ Eğer bu dönem dilinin daha sonraki dönemlerde yapılan sistematik çalışmalar dikkate alınarak yetersiz olduğu söylenirse, bu durum sadece dil açısından değil diğer bütün alanlar için geçerlidir.

⁴² Kur'an'ın nokta ve harekelenmesi aşamalı olarak gerçekleşmiştir. İlk aşamada harflerin altına ve üstüne olmak üzere harekeler konmuştur. Bu iş ilk ilk defa Hicrî 65 tarihinde Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705) zamanında Hz. Ali'nin (ra) talebesi ve Arap gramercisi, Arap gramerinin temellerini atan Ebû'l-Esved ed-Düeli (ö.69/688) tarafından yapılmıştır. İkinci aşamada ise noktalama işlemi gerçekleşmiştir. Bu işlem ise Abdülmelik b. Mervan döneminde Irak valisi Haccâc b. Yusuf (ö.95/713)'un emriyle Düeli'nin talebesi Nasr b. Âsım el-Leyî (ö.89/708) tarafından yapılmıştır. Bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, s. 111-113; Öztoprak, M. Sirâceddin, *Kur'an Kıraati*, s. 34.

⁴³ Goldziher ve bazı şarkiyatçılar kıraatlerin kaynağını, Kur'an'ın noktasız ve harekesiz olduğuna bağlamışlardır. Bkz. Goldziher, Ignaz, *İslâm Tefsir Ekolleri*, (trc. Mustafa İslâmoğlu), Denge Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1997, s. 45; Okcu, Abdülmecit, "Ignace Goldziher'in Taberî'den Aktarımda Bulunarak Bazı Kıraatleri Tenkidi ve Meselenin Arka Plânı", *AÜİFD*, 2002, sy. 18, s. 141; Durmuş, İsmail, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kıraatler", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları - IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 445.

tarafından kolaylık olsun diye ümmete verilen bir ruhsatın sonucu ortaya çıkmış, nokta ve hareketin olmaması da bunun uygulanmasına zemin oluşturmuştur.

4. Kıraatlerin Oluşumunun Temel Dayanağı

Kur'an'ın farklı şekillerde okunmasının en önemli temel dayanağı yedi harf diye bilinen ahruf-u seb'a ruhsatıdır. Buna uygulamaya göre artık belli kaidelerin dışına çıkmamak kaydıyla herkes Kur'an'ı kendi aksanı ya da lehçesiyle okuyabilecekti. Böylelikle ahruf-u seb'a ile birlikte kıraatte yeni bir süreç başlamıştır. İlk dönemlerde bu süreçte belli bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Bunda kıraat ruhsatının Mekke'nin fethi sonrası verilmiş olması,⁴⁴ meselenin yapısal özelliği itibariyle farklı anlamaya müsait olması ve rivâyetlerde konunun mahiyetine yönelik bilgilerin yer almaması gibi bir takım sebepler etkili olmuştur.

Kıraat meselesi her dönemde başta kıraat âlimleri olmak üzere pek çok araştırmacının gündemini meşgul etmiştir. Konunun farklı şekillerde yorumlanmaya müsait olması doğal olarak farklı yaklaşım ve değerlendirmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu görüşlerin bir bölümü ulemâ nezdinde kabul görmemiş, bir bölümü küçük bazı farklılıklarla birlikte birbirinin tekrarı olarak görülmüş, önemli bir bölümü ise değerlendirmeye, müzakere etmeye değer bulunmuştur. Eldeki mevcut kaynaklar aynı olmasına rağmen araştırmacıların bu denli birbirinden farklı görüşlere sahip olmaları belki konunun zorluğuna yorumlanabilir. Ancak bu durum, elbette söz konusu ihtilafların tek sebebi değildir. Kanaatimize göre bu denli farklı görüşlerin ortaya çıkmasında en önemli sebeplerden biri konunun ele alınış biçimiyle ilgilidir. Şöyle ki, kimileri ahruf-u seb'a ile ilgili zayıf rivâyetleri dikkate almış ve bunun üzerine görüş bina etmiş; kimileri doğrudan kıraat kavramının anlamı üzerinden hareket ederek her bir farklı anlamdan kıraatle ilgili farklı bir görüşe ulaşmış, kimileri ise söz konusu kavramdan batını bir takım anlamlar çıkarmıştır. Böylelikle farklı zamanlarda birbirine benzer ya da tezat görüşleri pek çok görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuş ve ihtilaflar uzayıp gitmiştir.⁴⁵ Ancak bütün bu ihtilaflar meseleyi değil anlaşılır kılmak daha da anlaşılabilir kılmıştır. Dolayısıyla burada tüm bu detaylara yer verilmeyecek, daha çok ulemâ nezdinde kabul gören belli görüşlere incelemeye tabi tutulacak.

a. Ahruf-u Seb'a Kavramının Anlamı

Kıraat konusunda kilit bir role sahip olan ahruf-u seb'a ifadesi iki kelimedenden oluşan bir terktir. Terkinin birinci kısmını oluşturan ahruf, harf kelimesinin çoğuludur. Harf, bir şeyin

⁴⁴ Mekke'nin fethinin hicretin dokuzuncu senesi olduğu dikkate alındığında vahyin başlangıcından itibaren on sekiz on dokuz senelik süre zarfında Sahâbe Kur'an'ı belli bir "usûl" üzere öğrenmişti. Oluşan yeni şartlara göre, ümmete kolaylık olsun diye verilen ruhsat çerçevesinde Kur'an'ın farklı şekillerde okunabilmesine Sahâbenin tamamı aynı anda muttali olmamıştı. Bu sebeple de başlangıçta bir takım tereddütler yaşanmıştı. Bununla birlikte yaşanan ihtilaflar Hz. Peygambere intikal ettirildiğinde işin aslı ortaya çıkmış ve sahâbe de bu yeni duruma alışmışlardır.

⁴⁵ Seyyid Rizk et-Tavîl, *fî Ulûmi'l-Kirâât*, el-Faysaliyye, Mekke 1985, s. 59.133-144.

ucu kenarı, sivri ve keskin tarafı gibi anlamlara gelir.⁴⁶ Kur'an ve sünnette⁴⁷ de geçen harf kelimesi sadece bu anlamlardan ibaret olmayıp; kılıcın keskin kısmı, geminin ucu ve dağın zirvesi, hece seslerinin ya da harflerinin her biri, taraf, uç, yan, üslub, vecih, lügat, lehçe, tarz, şekil ve kıraat gibi daha pek çok anlama gelmektedir.⁴⁸

Terkibin ikinci kısmı olan seb'a lafzına gelince temelde bu kelimenin iki anlamı üzerinde durulur. Birincisi, yedi kelimesi zahir anlamıyla doğrudan yedi sayısına delalet eder. İkinci anlamı ise yedi kelimesi çokluk ifade eden bir kelime olup bununla belli bir sayı kastedilmemiştir. Buna göre yedi rakamı çokluktan kinayedir.⁴⁹ Esasında Kur'an ve sünnette de bu tarz kullanımlarla sıkça karşılaşılır. Meselâ yedi, yetmiş, yedi yüz, yetmiş bin gibi rakamlar zahir anlamlarıyla belli bir adedi değil, çokluğu ifade ederler.⁵⁰

Ahruf-u seb'a terkiibini oluşturan ahruf ve sab'a kelimeleri ile ilgili yapılan tanımlara göre; yedi rakamı eğer gerçek anlamıyla alınıp ahruf kelimesine verilen anlamlarla bir araya getirilecek olursa, ahruf-u seb'a'dan kastedilen şeyin; yedi lehçe, lügat, lisan, tarz, vecih, kıraat, şekil olduğu söylenebilir. Buna göre söz konusu terkipten belli bir sayı kastedilmektedir. Şayet yedi lafzının kesretten kinaye olduğu düşünülürse o zaman yedi lehçe ya da yedi vecih... gibi ifadelerin rakamsal bir değerinin olmadığı bununla çokluğun kastedildiği söylenebilir.

Yapılan tanımlardan hareketle katî bir yargıya varmak mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte konuyu ele alan her araştırmacı mevcut bilgi ve değerlendirmelerden yola çıkarak belli bir görüş ve kanaate sahip olmuştur. Fakat her bir görüş de bir başka görüş sahibi tarafından eleştirilmiştir. Burada bütün bu görüşler ve bunlarla ilgili tartışmalara uzun uzadıya yer verilmeyecektir. Bununla birlikte özellikle İslâm âlimlerinin önemli bir kesimi nezdinde kabul gören bazı görüşler üzerinde durulacaktır.

b. Ahruf-u Seb'a Hadisleri ve Tahlili

Şüphesiz Kur'an'ın farklı kıraatlerle okunmasına yönelik ruhsatın temel dayanağı hadislerdir. Otuz iki kişilik geniş bir râvi kitlesi tarafından rivâyet edilen hadislerin her biri tek tek olmasa da "Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiği" şeklindeki ana temayı özetleyen ifadeler mütevâtir derecesinde kabul görmüş,⁵¹ zayıf ve senedi munkadî' olan rivâyetler çıkarıldıktan

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III/837, "حرف" md.; Râgıb, *el-İsfahânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 149, "حرف" md.; Muhammed İsmail Şa'bân, *el-Kirâât Ahkâmuhâ ve Masdaruhâ*, s. 29.

⁴⁷ Hac, 22/11; Müslim, *Kıraat*, 50 (565).

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 34.

⁴⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, s. 132.

⁵⁰ "Ve eğer yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsaydı ve denizler (mürekkep olsaydı) ve ondan sonra, onun yedi katı daha deniz eklenseydi, Allah'ın kelimeleri tükenmezdi. Muhakkak ki Allah; çok yüce, hüküm ve hikmet sahibidir." (Lokman, 31/27). Burada geçen "yedi", "Onlar için yetmiş defa af dilsen de Allah Teâlâ yine de onları affetmez." (Tevbe, 9/180). Âyetinde geçen "yetmiş", "Ümmetimden yetmiş bin kişi sorguya çekilmeden cennete girecektir." hadisinde geçen "yetmiş" ifadeleri doğrudan belli bir sayıyı değil, çokluğu ifade eden kinaye kullanımlardır. Bkz. Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 8; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirin*, 316.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/24; Aşıkkutlu, Emin, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahrufu's-Seb'a Hadisi: Tahric, Tahlil ve Değerlendirme", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 90-91; Birişik, Abdülhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 49; Çetin, Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 84.

sonra otuz dört farklı sağlam senetle de rivâyet edilmişlerdir. Daha da ötesi Hz. Osman'ın ahruf-u seb'a rivâyetini kastederek böyle bir habere şahid olan var mı? Diye sorduğunda kendisi de dâhil olmak üzere camide sayılamayacak kadar çok kişinin buna şahitlik ettiği dikkate alınırsa bu haberin çok daha geniş sahâbe ve tabiîn tarafından bilindiği ve nakledildiği söylenebilir.⁵² Hulasa bu ve buna benzer çok sayıda sağlam delillerin varlığı sebebiyle Ehl-i Sünnet ulaması böyle bir rivâyetin kabulü üzerinde ittifak etmiştir. Ancak bu genel görüş birliğinin, daha özelde meseleyi anlama ve yorumlama konusunda yaşandığı söylenemez. Konuyla ilgili kırka yakın farklı görüşün olmaması bunun en açık delilidir.⁵³

Ahruf-u seb'a kavramının çok geniş bir anlam yelpazesine sahip olması, konuyu ele alan araştırmacıların birçoğunun meselenin çözümünde kavramın anlamı üzerinden hareket etmeleri, gelen rivâyetlerde meselenin mahiyetine yönelik izahların yetersiz olması bu farklı görüşlerin ortaya çıkmasının temel sebepleri olarak zikredilebilir. Bütün bu tartışmalar bir yana biz kıraat meselesinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için öncelikle konuyla ilgili rivâyetlerin çok iyi tahlil edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü bu yolla kıraatlerin kaynağı, ihtilaflar karşısında Hz. Peygamber ve sahâbenin tavrı, verilen ruhsatın sınırları, kıraatlerde tercih meselesi, kıraatlerin tartışmaya konu edinilmesi durumu gibi daha pek çok mesele aydınlanmış olacaktır. Bu bağlamda yedi harf ruhsatıyla ilgili hadisleri dört başlık altında toplamak mümkündür.

1. Hz. Peygamber'in Kıraatte Kolaylığı Talep Etmesi

Übey b. Ka'b'dan gelen bir hadiste, Medine döneminde şöyle bir olayın yaşandığı rivâyet edilmiştir: Hadis 1.- "Hz. Peygamber Benu Gifar gölcüğü yanında iken Cebrail ona geldi ve dedi ki: Muhakkak ki Allah Teâlâ, ümmetinin Kur'an'ı bir harf üzere okumalarını emrediyor. Rasûlullah (sav); Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez diye cevap verdi. Cebrail ona ikinci defa gelerek Allah Teâlâ sana, ümmetinin Kur'an'ı iki harf üzere okumalarını emrediyor, dedi. Peygamber Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez diye cevap verdi. Cebrail ona üçüncü defa gelerek, Allah Teâlâ, ümmetinin Kur'an'ı üç harf üzere okumasını emrediyor, dedi. Rasûlullah; "Allah'ın affını ve mağfiretini isterim, benim ümmetimin buna gücü yetmez" diye buyurdu. Sonra Cebrail ona dördüncü defa geldi; "Muhakkak ki Allah Teâlâ, ümmetinin Kur'an'ı yedi haf üzere okumalarını emrediyor, hangi harfle okurlarsa doğruyu bulurlar, dedi."⁵⁴

Hadiste "Ümmetimin buna gücü yetmez" ifadesi başka rivâyetlerde "Ümmetim içinde yaşlısı, genci, çocuğu, cariyesi ve okuma bilmeyeni var"⁵⁵ şeklinde yer almıştır. Bilindiği üzere yedi harf uygulaması Mekke'nin fethi sonrası gündeme gelmiştir. Bilindiği üzere Kur'an'ın

⁵² Şahin, Abdussabur, *Târihu'l-Kur'an*, Kahire, 1966, s. 25-30.

⁵³ Kur'an'ın yedi harf üzere okunması ile neyin kastedildiği konusu ümmet nezdinde ciddi bir görüş ayrılığına yol açmıştır. Bu sebeple de gerek İslâm dünyasında ve gerekse ülkemizde konuya büyük ilgi duyulmuş ve çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak bütün bu çalışmalar meseleyi daha anlaşılır kılmadığı gibi görüş farklılığını daha da artırmıştır. Bu konuda en geniş çaplı araştırmayı yapan Abdurrahman Çetin Hoca, "Yedi Harf ve Kıraatler" adlı eserinde çoğu birbirine benzese de altmış kadar farklı görüşten bahseder ki bu da meselenin ne kadar amacından saptığını göstermesi bakımından manidardır. Süyûtî, *el-İtkân*, s. 123-133; Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 103-137.

⁵⁴ Müslim, *Salâtü'l Müsâfirîn*, 274; Ebû Dâvud, *Vitr*, 22; Tirmizî, *Kıraat*, 11; Nesâî, *İftitah*, 38.

⁵⁵ Tirmizî, *Kıraat*, 11.

büyük bir bölümü o güne kadar nâzil olmuştu. Bununla birlikte gerek Mekke ve gerekse Medine halkının yerleşik şehir hayatı yaşamaları, belli seviyede yazılı ve şifâhî edebî kültüre sahip olmaları gibi bir takım sebeplerden ötürü, kıraatle ilgili herhangi bir sıkıntı yaşanmamış ve dolayısıyla da bu yönde bir talep gündeme gelmemiştir. Ancak ne zaman ki fetih sonrası civar memleketlerden, köy ve kasabalardan İslâm'a giren insanların sayısında bir artış yaşanmış ve böylelikle de bu yönde bir ihtiyaç hasıl olmuştur. Hz. Peygamber bu ihtiyacı rabbine arz ederken ümmeti içinde tek bir harf üzere Kur'an'ı okumaya güç yettiremeyecek olanların varlığını gerekçe göstermişti. Bu, hem o günün şartlarında yaşanan ve hem de sonrası tüm zamanlarda yaşanabilecek tabii bir durumdur. Hz. Peygamber bir yandan hangi seviyede olursa olsun ümmetinin Kur'an'la birlikteliğini sağlama amacı güderken diğer taraftan ümmetiyle Kur'an arasında telaffuza dayanan bir engelin oluşması kaygısını taşımıştır. Bundan dolayı da ümmeti adına Rabbinden kolaylık dilemiş ve nihâyet bu talebi de karşılık bulmuştur. Verilen bu ruhsat sadece o günün insanının ihtiyacını karşılamak için değil, benzer sıkıntılar yaşayabilecek tüm insanların ihtiyacını karşılamak içindir. Dolayısıyla kıraatlerle ilgili verilen bu ruhsatı belli bir zamanla kayıtlamanın ve sonrasında bunun hükmünün son bulduğunu iddia etmenin hem aklî ve hem de naklî bir delili yoktur.⁵⁶

2. Kıraat İhtilaflarına Karşı Hz. Peygamber ve Sahâbenin Tavrı

Sahih bir rivayette nakledildiğine göre Hz. Ömer kendisiyle Hişam b. Hakem arasında yaşanan şöyle bir olaydan bahsetmektedir: “Rasûlullah (sav) hayatta iken ben, Hişam b. Hakem'in namazda Furkan Sûresi'ni okuduğunu işittim. Hişam bu sûreyi, Hz. Peygamber'in bana okutmadığı bir şekilde okuyordu. Az kalsın namazda üzerine atılacaktım. Fakat selam verinceye kadar sabrettim. Selam verince yakasından tutup bu sûreyi sana bu şekilde kim okuttu dedim. Hişam da Rasûlullah (sav) okuttu dedi. Yalan söylüyorsun, çünkü Peygamber bana bu sûreyi senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu, dedim. Ve yakasından tutarak Peygamberin huzuruna götürdüm. Ya Rasûlellah! Şunun Furkan Sûresi'ni bana okuttuğunuzdan başka bir şekilde okuduğunu işittim, dedim. Peygamber bana Hişam'ın yakasını bırak buyurdu. Ona da: Ey Hişam oku diye emretti. O da kendisinden duyduğum şekilde okudu. Bunun üzerine Peygamber, bu sûre böyle indirildi dedi. Bundan sonra da bana ey Ömer oku diye emretti. Ben de onun vaktiyle bana okuttuğu gibi okudum. Bana da bu sûre böyle indirildi. Bu Kur'an yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayımıza gelirse onu okuyun, buyurdu.⁵⁷

Diğer taraftan bu hadisenin bir benzeri; Hz. Ömer'le ismi verilmeyen bir kişi arasında,⁵⁸ Übey b. Ka'b'la rivâyette adı geçmeyen bir sahâbi arasında⁵⁹ ve yine Ubey b. Ka'b'la İbn Mes'ud arasında⁶⁰ yaşanmıştır.

⁵⁶ İbn Üyeyne (ö.198/814), İbn Vehb (ö.197/813), Tahâvî (ö.321/933), İbn Abdi'l Berr (ö.463/1071) gibi İslâm âlimlerinden bazıları kıraat ruhsatının belli bir dönem için ümmete verildiğini, son arzayla birlikte Kur'an kıraatinde birlik sağlanmış olup daha önce okunan farklı kıraatler neshedildiğini savunur. Zerkeşi, *el-Burhân*, I/227; Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 73.

⁵⁷ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 5, 27; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirin*, 270; Ebû Dâvud, *Vitir*, 22; Tirmizî, *Kıraat*, 11.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/30; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, (thk Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türki), Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001, I/24-25.

Başta rivayetlerde adı geçen sahâbiler olmak üzere sahâbenin tamamı Kur'an konusunda son derece hassastılar. Bu hassasiyetleri Kur'an'ı birinci ağızdan alma, okuma, anlama ezberleme ve kayıt altına alma gibi Kur'an'la ilgili her şeyi kapsamıştır. Gerek yukarıdaki rivâyet ve gerekse benzeri rivâyetlerde bu durum açıkça görülmektedir.

Kıraatlere dair önemli bir veri kabul edilen bu rivâyet, meselesinin doğru anlaşılmasına dair bazı ilkeleri de içinde barındırır.

Bu ve benzeri rivâyetlerden hareketle şu sonuçlara ulaşılabilir:

1. Başından itibaren vahyin inişine şahit olan Hz. Ömer'in daha önce hiç duymadığı okuma tarzını, Mekke'nin fethinden sonra yeni Müslüman olan Hişam'dan⁶¹ duyması verilen ruhsatın henüz daha yeni olduğunu gösterir. Eğer böyle bir ruhsat daha erken dönemlerde gündeme gelseydi Hz. Ömer gibi peygamberin en yakın arkadaşlarından birinin bunu duymaması düşünülemezdi.

2. Kıraatler bütünüyle Hz. Peygambere dolayısıyla de vahye dayanır. Bu ve benzeri rivâyetlerde görüldüğü üzere, sahâbe ne zaman bir ihtilaf yaşamışsa meseleyi doğrudan peygambere götürmüş ve aldıkları cevaplara göre de hareket etmişlerdir. Burada da benzeri bir durum yaşanmış ve büyük bir öfkeyle huzura gelen Hz. Ömer, Rasûlullah'ın; "Kur'an yedi harf üzere indirildi" sözünü duyunca hiç tereddüt etmeden söylenene ittibâ etmiştir. Doğrusu bu teslimiyet, başından itibaren sahâbenin en belirgin özelliklerinden biri olmuş ve vahiy süreciyle birlikte böyle bir tavır, tüm Müslümanları ilgilendiren genel bir hükme bağlanmıştır.⁶² Sonuç itibarıyla Kur'an'ın kıraati gibi önemli bir konuda sahâbe kendi inisiyatifiyle hareket etmemiş ve bu işi, her türlü sorunun giderilmesinde temel başvuru kaynağı olarak gördükleri Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdir. Hz. Peygamber'in talebeleri, tâbiûnun hocası olan sahâbenin takip ettiği bu usul sonraki nesiller için de temel bir prensip olarak uygulanmaya gelmiştir.

3. Kanaatimizce yedi harften kastedilen şeyin ne olduğu sahâbe tarafından bilinmekteydi. Zira yaşanan ihtilaflar Hz. Peygamber'e intikal ettiğinde, Allah Resûlü sahabeyi Kur'an'ın inişiyle ilgili "yedi harf" ruhsatından haberdar etmiş ve verilen ruhsat çerçevesinde de ihtilafları gidermiştir. Buna karşın sahabeden hiç kimse bununla neyin kastedildiğini sormamış aksine bu sözü duyar duymaz itirazından vazgeçip söylenene tabi olmuştur.⁶³ Eğer onlar, bugün bizim anlamakta zorlandığımız gibi bir sıkıntıyla karşılaşırsalardı bunu mutlaka Hz. Peygamber'e sorar ve işin mahiyetini öğrenirlerdi.

⁵⁹ Müslim, *Salâtu'l Müsafirîn*, 273; İbn Hanbel, *Müsned*, V/127,129.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/124; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/537.

⁶¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 97.

⁶² Kur'an'da, Peygamber'e itaati emreden; Allah ile birlikte O'nun hakemliğinin kabulünü şart koşan; emrettiklerinin alınması, nehyettiklerinden da uzak durulmasını mecburi kılan birçok âyet vardır. Bkz. Nisâ, 4/80; Haşr, 59/7.

⁶³ Birışık, Abdülhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 62.

4. Olayın muhataplarının Kureyş kabilesine mensup olmasına⁶⁴ ve Kur'an'ın Kureyş lehçesiyle nâzil olmasına rağmen⁶⁵ bu iki sahâbinin Furkan Sûresi'nin âyetlerini birbirinden farklı okumaları, verilen ruhsat dâhilinde lehçe farkı gözetilmeksizin herkesin kendisine kolay olanı tercih edebileceğini göstermektedir. Esasında birçok rivâyette “hangisi kolayınıza gelirse” ifadelerinden çıkan tabi sonuç ta budur. Dolayısıyla iki farklı kıraatten birini tercih etmede “kolaylık” temel kriterdir ve bu da kişilere bırakılmıştır. Bunun dışında kişisel olarak kıraatler arası karşılaştırmalarda bulunarak bir kıraatin diğer bir kıraatten şu ya da bu gerekçeyle üstün olduğunu ileri sürmek doğru değildir. Zira sahabe arasında böyle bir uygulamaya kapı aralayacak hiçbir hadise yaşanmamıştır.⁶⁶

3. Kıraat Farklılığında Verilen Ruhsatın Sınırı

Kıraatte önemli hususlardan biri de verilen ruhsatın sınırlarının belirlenmesi meselesidir. Bu konuda Hz. Peygamber'den sahih senetlerle çok sayıda hadis nakledilmiştir. Bunlardan birinde Übey b. Ka'b, İbn Mes'ud'la arasında geçen bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

-“Ben bir âyet okudum, aynı âyeti İbn Mes'ud başka bir şekilde okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e geldim ve dedim ki: Ya Rasûlellah! Siz bana bu âyeti şu şekilde okutmadınız mı? Hz. Peygamber evet dedi. Bunun üzerine İbn Mes'ud da: Ya Rasûlellah! Siz bana aynı âyeti (böyle değil de) şöyle okutmadınız mı? deyince Hz. Peygamber: “Evet her ikiniz de doğru ve güzel okudunuz” der. Hz. Peygamber devamla, Ey Übey! Bana Kur'an okutuldu ve denildi ki: Bir harf üzerine mi yoksa iki harf üzerine mi okumak istersin? Benimle olan melek: “İki harf üzerine” dedi. Ben de: “İki harf üzere” dedim. Tekrar, “İki harf üzere mi, yoksa üç harf üzere mi?” diye sordu. Yanımda bulunan melek: “Üç harf üzere” dedi. Ben de: “Üç harf üzere” dedim. Böylece devam etti ve yedi harfe yükseldi. O harflerden her biri şâfîdir, kâfîdir. Eğer sen *يا هوديا غفورا رحيم* veya *يا هوديا غفورا رحيم* desen, azap âyetini rahmet, rahmet âyetini de azap kılmadıkça bu böyledir ve doğrudur” buyurdu.⁶⁷ Hadiste geçen; “İkiniz de güzel okudunuz”, “O harflerden her biri Şâfîdir, kâfîdir”, “Azap âyetini rahmet, rahmet âyetini de azap kılmadıkça” ifadeleri başka rivâyetlerde de yer almıştır.⁶⁸

Bu rivayette de görüldüğü üzere kıraatle ilgili sahabe arasında herhangi bir ihtilaf yaşandığında, onların ilk tepkisi meseleyi doğrudan Hz. Peygamber'e götürmek olmuştur. Zira

⁶⁴ İbn Hâcer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihi'l Buhâri*, Beyrut, ts., IX/22; Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 43; Kaya, Osman, “Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahruf-u Seb'a (Yedi Harf Meselesi)”, *CÜİFD*, c. VIII/2, Aralık-2004, Sivas, s. 224.

⁶⁵ Buhârî, *Fedailu'l-Kur'an*, 3; Zerkeşî, *el-Burhân*, I/217.

⁶⁶ Kıraatlerde tercih hususu âlimler arasında tartışılan bir meseledir. Ahfeş (ö.215/930), Ferrâ, Râzî, Taberî, Zemahşerî, İbn Rüşd gibi âlimlerin ekserisi bir kıraatin diğerine tercih edilmesinde mani bir durum görmezler. Bu anlayışta olanlar bir kıraati diğerine tercih ederken nakilde daha sahih, telaffuzda daha kolay ve irabî cihetiyle de daha açık olma niteliklerini dikkate alırlar. Bunun aksine Sa'lebi, Ebû Şâme, İbn Nakip lakabıyla bilinen Muhammed b. Süleyman gibi bazı âlimler ise mütevâtir kıraatler arasında şu vecih daha sahihtir veya daha kuvvetlidir gibi bir gerekçeyle kıraatler arasında tercih yapmanın uygun olmadığı görüşündedirler. Bkz. Adıgüzel, Mehmet, *Kıraatler Açısından Fahreddin Râzî ve Tefsiri Kebiri*, (basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1998, s. 89; Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklarının Rolü*, s. 152-163.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/124; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II/537.

⁶⁸ Ebû Dâvud, *Vitir*, 22; San'ânî, *el-Musannef*, XI/219-220; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/32; V/41.

bu konuda Resûlullah'tan başka hiç kimsenin bir şey söyleme imkânı ve yetkisi yoktur. Rivayette geçen “Evet her ikiniz de doğru ve güzel okudunuz” ifadesinden anlaşılmaktadır ki, iki farklı kıraatten birini tercih etme kişilere bırakılmıştır. Bu anlamda kişi farklı kıraatlerden hangisi kendisine kolay gelirse bunu tercih etme ruhsatına sahiptir.

Hadiste yer alan “Azap âyetini rahmet, rahmet âyetini de azap kılmadıkça hepsi doğrudur” ifadesi farklı okumaların sınırlarının genişliği ile ilgili önemli bir uyarıdır. Buna göre “Azap âyetini rahmet, rahmet âyetini de azap kılmadıkça hepsi doğrudur” ifadesinden şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Ahruf-u Seb'a uygulaması anlam üzerinde de etki meydana getirir. Ancak bu etki hiçbir zaman birbirine zıt, birbirinden farklı çelişik bir anlama yol açmaz. Kaldığı böyle bir kıraat örneği mevcut değildir.

2. “Azap âyetini rahmet, rahmet âyetini de azap kılmadıkça hepsi doğrudur” ifadesini diğer rivâyetlerle birlikte değerlendirmek gerekir. Aksi takdirde her isteyen istediği şekilde okuyabileceği gibi bir sonuç ortaya çıkar ki⁶⁹ bu da korunmuşluğu vahiyle teminat altına alınmış Kur'an bütünlüğüne ters düşer. Dolayısıyla meseleye bir bütün olarak bakmak gerekir. Buna göre farklı okuma şekilleri anlam üzerinde etki meydana getirirse de bunun sınırları bizzat vahiy tarafından belirlenmiştir.

4. Kıraatte Ayrılık Çıkarma ve Tartışmanın Yasaklanması

Kur'an'ın farklı tarzlarda okunabileceğine dair ruhsatın sahâbe arasında yayılması aşama aşama gerçekleşmiştir. O güne kadar Hz. Peygamber'den belli bir tarzda Kur'an'ı dinlemiş olan sahâbe bu yeni duruma alışma sürecinde belli tereddütler yaşamış, işin aslını öğrenince de tüm şüphe ve tereddütlerinden arınmışlardır. Sahâbenin Kur'an konusundaki hassasiyeti dikkate alındığında böyle bir sürecin yaşanması tabii görülmelidir. O günün şartları ve vahyin inzali birlikte düşünüldüğünde sahâbenin tamamının her an olup bitenden haberdar olmaları mümkün değildi. Sahâbeden kimileri bir bilgiyi doğrudan Hz. Peygamber'den alırken, kimileri ise bu bilgiyi belli bir zaman içinde ancak ikinci ya da üçüncü şahıstan alma imkanına sahip olmuştur. Bütün bu süreçler yaşanırken sahâbe arasında hiçbir zaman şüphe, ayrılık, tartışma ve benzeri bir durum yaşanmamıştır. Ancak kıraatle ilgili yeni bir durum gündeme gelince sahâbe arasında kısa süreliğine de olsa böyle bir durum yaşanmış, fakat olaylar Hz. Peygamber'e intikal edince mesele çözüme kavuşmuş ve taraflar arasında kısa süreliğine de olsa gündeme gelen ihtilaflar ortadan kalkmıştır.

Hadis kaynaklarında bu gibi hadiseleri anlatan çok sayıda sahih rivâyet mevcuttur. Sahih bir nakilde şöyle bir hadisenin yaşandığı rivâyet edilmiştir. İbn Mes'ud diyor ki;

- “Bir kimseyi Kur'an okurken dinledim. Hâlbuki Rasûlullah'ı başka türlü okurken işitmiştim. O'nu doğrudan Hz. Peygamber'e götürdüm ve durumu anlattım. Fakat Hz. Peygamber'in yüzünden bunu hoş karşılamadığını anladım. Buyurdular ki;

- “İkiniz de güzel okudunuz. Sakın ihtilafa düşmeyiniz. Zira sizden öncekiler ihtilafa düştükleri için helak oldular.”⁷⁰ Amr b. As’ın rivâyet ettiği diğer bir nakilde ise Hz. Peygamber şöyle buyurdular:

- “Kur’an yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan hangi bir harf üzere okursanız, doğru okumuş olursunuz. Onun hakkında münakaşa ve mücadele etmeyiniz. Çünkü Kur’an hakkında münakaşa ve mücadele etmek küfürdür.”⁷¹

Bu ve benzeri rivâyetlerden çıkarılabilecek sonuçlar:

1. Kur’an ya da O’ndan bir cüz olan kıraatle ilgili herhangi bir ihtilaf yaşandığında sahâbe bunu kendi aralarında çözmeye yoluna gitmemiş, meseleyi doğrudan Hz. Peygamber’e intikal ettirmişlerdir. Başından itibaren Müslümanların birliğini sağlama konusunda son derece hassas davranan Hz. Peygamber böyle bir meselede de onlara ihtilaftan sakınmalarını, aksi takdirde önceki ümmetlerin helakla sonuçlanan akıbetlerinin kendileri için de kaçınılmaz olduğu uyarısında bulunmuştur. Hz. Peygamber’in bu uygulaması kıraat gibi semaya (işitmeye) dayanan bir konuda ümmet için mutlak hüküm ifade eder. Bu anlamda ümmet için rahmet olan bir ruhsatın, ümmet için azap olan bir ayrılığa dönüştürülmesi⁷² bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

2. Esasında konu kıraat iken Hz. Peygamber’in “Kur’an hakkında münakaşa ve mücadele etmek küfürdür.” Diyerek meseleyi Kur’an’a bağlaması kıraatlerle Kur’an arasında nasıl bir ilişki olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre mütevâtir seviyesinde olan sahih kıraatler hakkında tartışmak Kur’an hakkında tartışmak gibidir. Nasıl böyle bir tartışmanın içine girmek küfürse kıraatler hakkında tartışmak ta küfürdür.⁷³ Dolayısıyla kıraatleri tartışma konusu yapmak bunun üzerinden ümmet içinde ayrılığa sebep olmak ya da insanların zihinlerinde bir takım şüphe ve tereddütlerin oluşmasına sebep olma yönünde girişimde bulunmak bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

⁶⁹ Keskiöğlü, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur’an’ı Kerim Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 173; Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 52.

⁷⁰ Buhârî, *Enbiya*, 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/393.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/204.

⁷² Gerek Kur’an’da ve gerekse Hz. Peygamber’in sünnetinde ümmetin birliğini sağlamak, onları tefrikaya düşmekten sakındırmak için çok sayıda emir ve tavsiyede bulunulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Âl-i İmrân, 4/103; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/375; Tirmizî, “*Fiten*”, 7.

⁷³ İlmî disiplinler içinde kalmak ve hakikati aramak maksadıyla yapılacak olan her türlü araştırma, müzakere ve benzeri yol ve yöntemler bizzat İslâm tarafından teşvik edilirken, ayrılığa götürecek tartışma ve münakaşa reddedilmiştir. Çünkü bu tür girişimler hiç bir zaman hakikati bulmaya katkı sağlamadığı gibi insanlar arasındaki ayrılığı daha da derinleştirir. Bu bağlamda; “Onlar, ‘Bizim ilahlarımız mı hayırlı, yoksa o mu?’ dediler. Sana böyle söylemeleri sırf tartışmaya girişmek içindir. Doğrusu onlar münakaşacı bir millettir.” (Zuhurf, 43/58), “Kur’an hakkında tartışmak küfürdür.” (Ebû Dâvud, *Sünnet*, 5), “Kardeşinle münakaşa etme! Onunla alay etme! Ona, yerine getiremeyeceğin vaatte bulunma!” (Tirmizî, *Birr*, 58), “Allah Tealâ bir kavmi hidâyete erdirdikten sonra, mücadeleye girmedikleri sürece o kavim haktan sapmaz.” (Tirmizî, *Tefsir*, 44; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/252) gibi âyet ve hadisler ümmet

c. Ahruf-u Seb'a' İle İlgili Görüşler

Yedi harf hakkında kırka yakın görüşten söz edilebilir.⁷⁴ Ancak bunların bir çoğu alimler nezdinde kabul görmemiştir. İlim çevrelerinde muteber kabul edilen görüşleri ise dört başlık altında toplamak mümkündür.

1. Yedi Harfle Yedi Arap Kabilesinin Dilinin Kastedilmesi

Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö.255/869), İbn Atiyye (ö.546/1151) gibi bilim dünyasında görüşlerine son derece değer verilen geniş bir kesimin ileri sürdüğü görüşe göre yedi harften maksat Arap kabilelerinden yedisinin dilidir.⁷⁵ Anlaşılan odur ki, bu grup ahruf kelimesini lügat ya da lehçe anlamıyla, yedi rakamını da zahir manasıyla almak sûretiyle böyle bir görüşe varmışlardır. Sayısı konusunda ittifak olmamakla birlikte Kur'an'ın farklı lehçelerde indiği bilinmektedir. Bu yönüyle bu görüşe itibar edilebilir. Ancak Kur'an'da kırk kadar farklı kabileye ait lehçesinin olmasından dolayı⁷⁶ bu görüş ciddi bir eleştiri ile karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar bu görüş sahiplerinden Kâsım b. Sellâm bu yedi kabilenin mevcut kabileler içinden öne çıkan yedisinin olduğu, yoksa diğer kabilelerin lehçelerine de yer verildiğini ifade etse de⁷⁷ bu sefer görüş sahipleri nezdinde bu yedisinin hangi kabileler olduğu konusunda birlik sağlanamamıştır. Sonuç itibarıyla bu yaklaşım kıraatlerle ilgili maksadın ne olduğu konusunda hemen herkesin kabul ettiği kuşatıcı bir görüş olmamıştır. Bize göre bu görüşün zayıf yanı yedi rakamının zahir manasıyla alınmış olmasıdır. Şayet yedi rakamı kesretten kinaye çokluk manasına alınsaydı, yapılabilecek eleştirilerin önüne geçilir ve herkes tarafından da kabul görürdü. Zira Kur'an'ın yedi değil de çok sayıdaki Arap kabilesinin diliyle okunması şeklindeki bir görüşün itiraz edilebilir bir tarafı yoktur.

2. Yedi Harfle Aynı Anlama Gelen Farklı Lafızların Kastedilmesi

Abdullah b. Vehb, Süfyan b. Üyeyne, İbn Cerir et-Taberî ve Muhammed et-Tahâvî gibi çok sayıda İslâm ulemâsı bu görüşü benimsemiştir. Buna göre yedi harften maksat aynı anlama gelen farklı lafızların yedi vechidir.⁷⁸ Bu anlamda اقبل, هلم، تعال (ekbil, helümme, teal); اسرع، عجل (accil, esri'); امهل، اخر (ehhir, emhil) müteradif kelimeler birbirinin yerine kullanılabilir. Kârî bu farklı kelimelerden kendisine kolay olanı tercih eder. Burada önemli olan bu kelimelerin

içinde ayrılığa sebep olacak her türlü tartışma ve münakaşadan uzak durulması gerektiğini hatırlatmaktadır.

⁷⁴ Ebû Şâme, el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûm Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk Tayyar Altıkulaç), TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1986. s. 93; Zerkeşî, *el-Burhân*, I/213; Süyûtî, *el-İtkân*, s. 123.

⁷⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, s. 132; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azim*, IV/22; Râfî, Mustafa Sadık, *I'câzu'l-Kur'ân ve Belağâtu'n-Nebeviyye*, Mektebetü't-Ticariyye, VIII. Baskı, Mısır, 1965, s. 67; Çalışkan, Mehmet, "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (Ahruf-u Seb'a) Meselesi", *ÇÜİFD*, c.5, s.1, Ocak-Haziran 2005, s. 226.

⁷⁶ Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 30.

⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/217; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/24.

⁷⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I/42; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 107; Zerkeşî, *el-Burhân*, I/220; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1988, I/42; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, I/27; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azim*, IV/21

anlamca birbirine yakın olmalarıdır. Yoksa zıt anlamlara gelen kelimeler birbirinin yerine kullanılmazlar.

Doğrusu kıraatler içinde bu görüşe muvafık vecihlerden söz edilebilir. Ancak bu kelimelerin miktarı dikkate alındığında bunlar; اقومُ قَيْلا⁷⁹ yerine اصوبُ قَيْلا, فاسعواللي ذكرالله⁸⁰ yerine فامضواللي ذكرالله⁸¹, كالصوف المنفوش yerine كالعين المنفوش⁸² gibi sayılı üç beş kelimedenden ibarettir. Yoksa Kur'an'daki her kelime ya da çoğu kelime için böyle bir şey söz konusu değildir. Kaldı ki bu tür rivâyetlerin bir kaç tane tevâtüre ulaşsa da çoğu âhâd haber seviyesindedir. Dolayısıyla tevâtür varken âhâd yolla gelen rivâyetlerin kullanılması uygun değildir. Çünkü bir rivâyetin Kur'an olarak kabul görebilmesi için tevâtür derecesinde olması şarttır. Âhâd seviyesinde olan rivâyetlerden anlam yönüyle istifade edilebilir, ancak bunlar Kur'an olarak kabul görmezler.

Birçok İslâm âliminin karşı çıktığı, bazılarının da yetersiz gördüğü bu görüş ulemâ nezdinde geniş bir kabul görmemiştir.⁸³ Bize göre böyle bir görüş, kıraatlerin sadece bir bölümüne tekabül etmesi yönüyle doğrudur. Çünkü Kur'an'da çok az da olsa bu tanımlamaya uygun kullanım mevcuttur. Ancak bu görüş kıraatlerinin tamamını ihata etmekten çok uzaktır. Zira harfin ya da harflerin değişmesiyle şeklindeki kıraat farklılıkları, takdim tehir şeklindeki farklılıklar, anlama tesir eden ya da etmeyen farklılıklar gibi kıraat içinde çok geniş bir yekün oluşturan kısımları bu görüşle izah etme imkânı yoktur.

3. Yedi Harfle Çokluğun Kastedilmesi

Kadı İyaz, Cemâleddin el-Kâsımî, Mustafa Sâdık er-Râfî, İsmail Hakkı Bursevî, Abdussabur Şâhin ve günümüz araştırmacılarından İsmail Cerrahoğlu, Suat Yıldırım ve Abdurrahman Çetin gibi çok sayıda İslâm bilgininin benimsediği bu görüşe göre; yedi sayısından kastedilen zahir anlamıyla yedi değil, bununla kolaylık ve genişlik manasına çokluk kastedilmiştir.⁸⁴ Bu anlayışa sahip olanlar Kur'an ve sünnette de bu tarz kullanımların yaygın olduğunu⁸⁵ ve Hz. Peygamber ve sahâbeden meselenin mahiyetine yönelik açıklamaların gelmemiş olmasının bu görüşü kuvvetlendirdiğini belirtirler. Diğer görüşlerde olduğu gibi bu görüş üzerinde de ulemâ arasında farklı düşünen ve bu yaklaşıma itiraz edenler olmuştur. Meselâ bunlardan Subhi es-Sâlih hadislerde geçen yediden kastedilen şeyin kesretten kinaye olduğunu ileri sürenleri mütevâtir seviyesinde olan hadisleri reddetmekle itham eder ve bununla hasrın kastedildiğini ileri sürer.⁸⁶

⁷⁹ Müzzemmil, 73/6.

⁸⁰ Cuma, 62/9.

⁸¹ Kâria, 101/5.

⁸² Zerkeşî, *el-Burhân*, I/220; Süyûtî, *el-İtkân*, s. 125; Kurtubî, a.g.e., I/48; Kasımî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsinu't Te'vil (Kâsımî Tefsir)*, I-XVII, (thk. Muhammed Fuad Abdulkaki) Dâru İhyâi Kutubi'l Arabiye, 1957, I/285.

⁸³ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I/175; Subhi es-Sâlih, *el-Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 113.

⁸⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, s. 123-124; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 93; Muhammed İsmail Şa'bân *el-Kirâat Ahkâmuhâ ve Masdaruhâ*, s. 33; Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 42-43.

⁸⁵ Lokman, 31/27; Mülk, 67/3; Tevbe, 9/180; Buhârî, *Bed'ül-Halk*, 8; Ebû Dâvud, *Salât*, 347; Tirmizî *İman* 18.

⁸⁶ Subhi es-Sâlih, *el-Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 108-109.

Bize göre bu görüşün mevcut sahih kıraatlerle çelişir bir tarafı yoktur. Esasında daha sonra yer vereceğimiz rivâyetler dikkate alındığında hem olayın meydana geliş süreci ve hem de hadislerin içeriği bunu teyit etmektedir. Bütün bunlardan anlaşılan şudur ki, ahruf-u seb'a; bütünüyle ümmete kolaylık olsun diye verilen bir ruhsattır. Bu kolaylığı daraltacak her türlü yorum ve değerlendirme, ilgili nakil ve uygulamalarla çelişir. Dolayısıyla vakıyyla, ortaya konan bu görüş birbirine muvafıktır. Burada yediden hasır değil de çokluk kastedildiği görüşüne, daha sonra bir takım keyfi uygulamaların gündeme gelebileceği şeklinde bir itiraz olabilir. Nitekim bazıları bundan hareketle kıraatlerin icthadî olduğunu buna göre bugün de bazı kıraatlerin ortaya konabileceğini iddia edenler olmuştur.⁸⁷ Ancak ümmetin büyük çoğunluğu kıraatlerin tevkifi olduğunu, sahih olanla olmayanın birbirinden ayrıldığını, hangisinin Kur'an olarak değer bulunduğunu delilleriyle birlikte ortaya koymuşlardır. Bunun en açık delili; İslâm ümmeti asırlardır pek çok konuda ayrılığa düşse de kıraatıyla birlikte Kur'an'ın bütünlüğü konusunda ayrılığa düşmemiş olmalarıdır.

4. Yedi Harfle Yedi Vechin Kastedilmesi

Bu görüş ahruf-u seb'a' hakkında ileri sürülen görüşler içinde en fazla taraftarı olandır. Başta İbn Kuteybe, Ebû'l-Fadl er-Râzî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, İbnü'l-Cezerî, ez-Zürkânî, Subhi es-Sâlih ve Abdussabur Şâhin olmak üzere birçok mutekaddimun ve mutehhirûn İslâm ulemâsı bu anlayıştadır.⁸⁸ Görüş sahipleri; kıraatlerdeki farklılıkları belli başlıklar altında toplamak sûretiyle, yedi ana başlık oluşturma yoluna gitmişlerdir. Burada hiçbir okuma şeklinin dışarda kalmamasına da özen gösterilmiştir. İbn Kuteybe'nin başını çektiği bu anlayış sahipleri arasında ahruf-u seb'a'dan kastın yedi vecih olduğu konusunda büyük oranda mutabakat olsa da, söz konusu yedi vechin tayini noktasında bir takım ihtilaflar olmuştur. Fakat bu ihtilaflar tarafların birbirinin görüşüne karşı olma şeklinde değil bir bakıma yorum farkı şeklinde cereyan etmiştir. Bu bağlamda İbn Kuteybe'nin; "Kelimenin irabında veya harekesinde meydana gelen ve fakat yazısında ve manasında değişiklik olmayan farklılıklar"⁸⁹ şeklinde ele aldığı bir maddeyi İbnü'l-Cezerî; "Yazıda ve manada değişiklik olmadan, hareketlerdeki farklılıklar"⁹⁰ şeklinde ele almıştır. Subhi es-Sâlih bu iki müellifin bir madde içinde müteâlâ ettikleri lehçe farklılıklarını müstakil bir başlık altında ele almıştır.⁹¹ Ebû Amr ed-Dânî ise yedi rakamına bağlı kalmaksızın farklı vecihleri sıralamış ve bunların çok olduğunu belirtmiştir ki Abdurrahman Çetin bunları on dokuz başlık halinde toplamıştır.⁹² Doğrusu bütün

⁸⁷ Akdemir, Sâlih, *Kur'an'ın Toplanması ve Kıraatı Meselesi*, 1.Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler 1-3 Nisan, Ankara, 1994, s. 25-29; Alemdar, Yusuf, "Kıraatlerin Ortaya Çıkışı Meselesine Yeni(den) Bir Bakış", *CÜİFD*, c.VIII, Aralık, Sivas 2004, s. 167.

⁸⁸ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, (thk. Seyyid Ahmet Sakar), Kahire, 1973, s. 33-34; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/26; Mekkî b. Ebî Tâlib, *İbâne an Me'ânî'l-Kirâât*, (thk. Abdulfettah İsmail Şelebî), Dâru Nahda, Kahire, ts., s. 34-35; Süyûtî, *el-İtkân*, s. 124; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I/155; Subhi es-Sâlih, *el-Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 109-113; Muhammed İsmail Şa'bân, *el-Kirâât Ahkâmuhâ ve Masdaruhâ*, s. 33; Hasan Ziyâuddîn Itr, *Ehriûfî's-Seb'a ve Menziletü'l-Kirâati minhâ*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut, 1988, s. 133; Yıldırım, Suat, *Kur'an'ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 72-73; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, I/27-28.

⁸⁹ İbn Kuteybe, *Müşkil'l-Kur'an*, s. 33.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, I/28.

⁹¹ Subhi es-Sâlih, *el-Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 109.

⁹² Çetin Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 130-137.

bu yorum farklılıklarına rağmen bu görüş sahipleri benzer bakış açısıyla hareket ederek yedi harften kastın yedi vecih olduğu ana ilkesine bağlı kalarak hareket etmişlerdir.

Bize göre, kıraat farklılıklarının tamamının ihata edilmesi ve her bir farklı okuma şeklinin belli bir ilke ekseninde değerlendirilebilmesinden dolayı bu görüş ahruf-u seb'a ile ilgili en uygun olanıdır. Bu görüşün eleştiriyeye açık olan tek bir yönü vardır ki o da yedi sayısını zorlayarak zahir anlamıyla alınmaya çalışılmasıdır. Bu sebeple de aslında ayrı ayrı başlıklar altında ele alınabilecek bazı kaideler birleştirilerek yediye tamamlanma yoluna gidilmiştir. Hâlbuki ahruf-u seb'a terki bindeki ahruf tan kastedilenin vecih/tarz olduğu, yedi rakamının sa kesret ifade ettiğinden hareket edilseydi hem görüş mensupları arasındaki yorum farklılığı ortadan kalkmış ve hem de yapılabilecek eleştirilerin önüne geçilmiş olurdu.

SONUÇ

Genel hatlarıyla kıraatlerin tarihi gelişimini ele aldığımız çalışmamızda kıraatlerin ortaya çıkması ve gelişmesi ile ilgili bazı sonuçlara ulaştık. Buna göre kıraatlerin temel dayanağı yedi harf ruhsatıdır. Yedi harf ruhsatıyla neyin kastedildiği ise çok net değildir. Bunda terki bin birden çok anlama gelmesi, konunun mahiyetine yönelik Hz. Peygamber ve sahâbeden herhangi bir bilginin gelmemesi gibi sebepler etkili olmuştur. Bundan dolayı da alimler meselenin çözümüne yönelik bir hayli çaba sarfetmişler ve bir çok görüş iler sürmüşlerdir. Yaptığımız araştırmada bu görüşlerin bir bölümünün konunun aydınlatılmasına herhangi bir katkı sağlamadığı görülmüş ve bunların üzerinde durulmamıştır. Bazı görüşler ise konunun anlaşılmasına katkı sağlaması bakımından önemli görülmüştür. Fakat her şeye rağmen yedi harfle ilgili herkesin üzerinde mutabık kaldığı tek bir görüş ten söz etmek mümkün olmamıştır.

Kıraatlerin ortaya çıkması ve gelişimi ile ilgili kilit bir öneme sahip olan ahruf-u seb'a terki biyle ilgili vardığımız kanaati şu şekilde özetleyebiliriz. Ahruf-u seb'a terki bi iki kelimed en oluşmaktadır. İlki olan seb'a lafzı için iki ihtimal söz konusudur: Bu kelime zahir manasıyla kullanılırsa bilinen yedi rakamını ifade eder. İkinci ihtimal seb'a kelimesi kesretten kinaye çokluk anlamına gelmektedir. Terki bi oluşturan ahruf kelimesi ise bir şeyin ucu, kenarı, kıraat veçhi gibi anlamlara gelen harf kelimesinin çoğuludur. Yapılan kelime tahliliyle kıraat hakkında bir kanaate varmak mümkün olmamıştır. Bundan dolayı ahruf-u seb'a rivayetleri olarak bilinen hadisler de incelenmiş ve nihayet şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Kıraatlerin ortaya çıkmasında dinin her zorluğa bir çözüm yolu sunması, beşerin takatini zorlayacak hiçbir sorumluluğun insana yüklenmemesi gibi bazı ikincil unsurlardan söz edilebilirse de kıraat diye bilinen Kur'an'ın farklı şekillerde okunmasının temeli ahruf-u seb'a hadislerine dayanır.

- Kıraatlerin ortaya çıkış sürecinde Hz. Peygamber'in rehberliği ve otoriterliği sayesinde sahabe zaman zaman bazı tereddütler yaşasa da bu tür anlaşmazlıklar hiçbir şekilde derinleşmeden çözüme kavuşturulmuştur.

- Kıraatlerin Hz. Peygamber sonrası çevre bölgelere yayılması sahabe eliyle gerçekleşmiştir.

- Kıraatlerin gelişmesi, sistematik bir yapıya kavuşmasında şifahi gelenek en önemli kaynak olarak kullanıla gelmiştir.

- Zaman içerisinde kıraatlerle ilgili yaşanan bir takım ihtilafların çözümünde yedi harf ile ilgili hadisler ve kıraatleri üzerinde ittifak edilen kıraat imamları çözüm mercii olarak kabul görmüştür.

KAYNAKLAR

- Abdülcelil Abdurrahman, Luğâtu'l-Kur'ân, Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadîs, I.Baskı, Ürdün, 1981.
- Adıgüzel, Mehmet, Kıraatler Açısından Fahreddin Râzî ve Tefsiri Kebiri, (basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1998.
- Akdemir, Sâlih, Kur'an'ın Toplanması ve Kıraatı Meselesi, 1.Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler 1-3 Nisan, Ankara, 1994.
- Alemdar, Yusuf, "Kıraatlerin Ortaya Çıkışı Meselesine Yeni(den) Bir Bakış", CÜİFD, c.VIII, Aralık, Sivas, 2004.
- Aşıkkutlu, Emin, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahrufu's-Seb'a Hadisi: Tahriç, Tahlil ve Değerlendirme", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- Birişik, Abdülhamit, Kıraat İlmi ve Tarihi, Emin Yayınları, Bursa, 2004.
- Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, TDV Yayınları, Ankara-1993.
- Çalışkan, Mehmet, "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (Ahruf-u Seb'a) Meselesi", ÇÜİFD, c.5, s.1, Ocak-Haziran 2005.
- Çetin, Abdurrahman, Yedi Harf ve Kıraatler, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Demirci, Muhsin, Tefsir Usûlü, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____, "Esbâb-ı Nüzûl", DİA, İstanbul, 1995.
- Durmuş, İsmail, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kıraatler", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları - IV, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Ebû Şâme, el-Makdisî, el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûm Tete'alleku bi'l.-Kitâbi'l-Azîz, (thk Tayyar Altıkulaç), TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1986.
- Goldziher, Ignaz, İslâm Tefsir Ekolleri, (trc. Mustafa İslâmoğlu), Denge Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1997.
- Hamîdullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, (trc. Sâlih Tuğ), Ankara, 2003.
- Hasan Ziyâuddîn Itr, Ehrüfü's-Seb'a ve Menziletü'l-Kırâati minhâ, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrut, 1988.
- İbn Hâcer el-Askalânî, Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihi'l Buhâri, Beyrut, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, İstanbul, 1985.

- İbn Kuteybe, Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, (thk. Seyyid Ahmet Sakar), Kahire, 1973.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mukrem el-Ensâri, Lisânü'l-Arab, Dâru's-Sadr, Lübnan, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, 1957.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, en-Neşr fi Kırââtî'l-Aşr, (thk. Muhammed Temim Mustafa ez-Zehbî, Mektebetü Dari'l-Huda, Cidde, 1994.
- _____, Muhammed b. Muhammed, Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn, (thk. Abdulhayy Feremâvî), Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, I. Baskı, Kahire, 1977.
- Karaçam, İsmail, Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraatı, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kasımî, Muhammed Cemaluddin, Mehâsinu't Te'vil (Kâsımî Tefsir), (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki) Dâru İhyâi Kutubi'l Arabiye, 1957.
- Kaya, Osman, "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahruf-u Seb'a (Yedi Harf Meselesi)", CÜİFD, c. VIII/2, Sivas, Aralık-2004.
- Keskioğlu, Osman, Nüzûlünden Günümüze Kur'an'ı Kerîm Bilgileri, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- Kevserî, M. Zahid, "Yedi harf nedir?", (trc. İsmail Karaçam), Diyanet Dergisi, XCIII, sayı, 3, Mayıs-Haziran, 1978.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, I-XXIV, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1988.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, İbâne an Me'ânî'l-Kırâât, (thk. Abdulfettah İsmail Şelebî), Dâru Nahda, Kahire, ts.
- Muhammed İsmail Şa'ban, el-Kıraat Ahkâmuhâ ve Masdaruhâ, Darü's-Selâm, Kahire, 1986.
- Okcu, Abdülmecit, "Ignace Goldziher'in Taberî'den Aktarımda Bulunarak Bazı Kıraatleri Tenkidi ve Meselenin Arka Plânı", AÜİFD, sy. 18, 2002.
- Öğmüş, Harun, Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012.
- Öztoprak, M. Sirâceddin, Kur'an Kıraatı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005.
- Râfîî, Mustafa Sadık, İ'câzu'l-Kur'ân ve Belağâtu'n-Nebeviyye, Mektebetü't-Ticariyye, VIII. Baskı, Mısır, 1965.
- Râğıb, Hüseyin b. Muhammed el-İsfahani, el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân, (thk. Muhammed Seyyid Kilânî), Dâru'l-Mârife, Beyrut, ts.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman, Dirâsât fi Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerim, Riyad, 2005.
- Seyyid Rizk et-Tavîl, fi Ulûmi'l-Kırâât, el-Faysaliyye, Mekke 1985. Subhi es-Sâlih, el-Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1985.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, (thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî), Düru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2011.

- Şâhin, Abdussabur, Târihu'l-Kur'ân, Dâru'l-Kahire, Kahire, 1996.
- Şimşek, M. Said, "Kıraatlerinin Kaynağı Problemi", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları- IV, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân, (thk Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türki), Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001.
- Tülücü, Süleyman, "Muallakât," DİA, Ankara, 2005.
- Ünal, Mehmet, Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraatlerin Rolü, Fecr Yayınları, Ankara, 2005.
- Yalar, Mehmet, "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", UÜİFD, c. XVII, sy. 2, 2008.
- Yıldırım, Suat, Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, Dâru'l-Kalem, Mısır 1976.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, el-Burhân fî Ulûmi'l-Şur'an, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Dâru't-Turas, Kahire, ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.